

מחזור החיים
אצל יהודי אפגניסטן
מאת בן-ציון יהושע-רוז

הלידה – לפנייה ולאחריה

ההגנה על היולדת החלה כבר בתקופת ההיריון. בראואר מספר על טקס 'פולאד פאנג'ונ' ('חמישיות פלדה'). כשנודע לאישה שהיא בהיריון היא הזמינה את חברותיה לטקס מיוחד לשמירת ההיריון. כל אישה הביאה במתנה ראש סוכר בצורת קונוס. הנשים עונדות על צווארה קמיע המכיל שלוש פניני זכוכית, שאחת מהן כחולה דמוית כפתור בעל שבעה נקבים. הן גם תולות על צווארה 'נושקה' ('כתובים'), נרתיק כסף דמוי מלפפון חלול, שעליו חרוטים פסוקים מתהלים ובתוכו מצוי קמיע קלף ולהב של אולר. היא נושאת את הקמיעות עד ללידה. בגדים שניתנו לה במתנה קושטו בסיכות כדי להרחיק מהבגד את השדושים. נשים שלא החזיקו את ולדותיהן עד סוף ההיריון הלכו בכל תקופת ההיריון עם 'תאלסאם באל' ('קמיעות זרוע') עשויות כסף, הכרוכות כאצעדה על זרועותיהן ו'תאלסאם גארדאן' ('קמיע צוואר') התלוי בשרשרת על חזיהן. בקמיעות נכתב שמה ושם אימה של האישה וכן ראשי תיבות של פסוקים מתהלים ומן המיסטיקה היהודית.

נישואי-בוסר הביאו לעולם ילדי בוסר שלא האריכו ימים¹. אברהמוב מביא ביומנו תיאור של נערות בנות 12-13, שנישאו לגברים בני 25 שנים ומעלה. כמה מהן חבקו את נכדן בהיותן בגיל 26 שנים². אימהות מבכורות, שהחלו ללדת לפני בגרותן המינית, סיכנו את חייהן וחלקן מתו בלידתן. מספר אברהמוב על אימהות בנות 13 הכורעות ללדת והן אחוזות צירי לידה, נתונות לחסדי המילדת ('מאמא'), המגיעה לבית היולדת ואינה נוקטת אמצעי הגיינה. בזמן הצירים סיפרה המיילדת ל'"זאור" (יולדת) סיפורים משעשעים כדי להקל על סבלה של היולדת האחוזה צירים. ה'"זאור" הושקתה חצי ליטר שמן חם והזקנות נחפזו למדוד קברי צדיקים בחוטים ואחר כך כרכו את החוטים שבע פעמים על בטנה של המתקשה ללדת. אם תרופות אלה לא הועילו, הייתה המילדת מכופפת את זרועות היולדת מאחורי גבה ודוחפת ברגלה בגבה של היולדת עד צאת הוולד. כסגולה להחלמה השקו את היולדת בכמות הגונה של ערק מהול בסוכר³.

ה'מאמא' הסתייעה גם באמצעים מאגיים בזמן הלידה כשלחדר הלידה הכניסו חרב. היולדת ישבה על שלוש אבנים בצורת חית בזמן הלידה. היולדת כוסתה בפרוות זאב ואת התינוק הנוולד משכו דרך פיו של הזאב, לאמור: הזאבה היא שהביאה את הוולד לעולם ולא בת אדם. למיילדות היה מעמד מיוחד בקהילה. סיפרו שמיילדת מיומנת ההולכת לעולמה, היא שבה לעולם הזה לאחר מותה כדי לסייע ליולדת המתקשה בלידתה. זבולון קורט סיפר בראיון למחבר על מיילדת אחת שיילדה למעלה מ-1,500 לידות ונחשבה מומחית גם בגירוש שדים. בעלי יכולת תגמלו את המיילדת במתנות כסף, מזון ופרטי לבוש, שהמיילדת הייתה תורמת את חלקם ליולדות עניות שהיו בטיפולה.

¹ השווה שמלץ: יהודי ירושלים, עמ' 76-52; בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' שלג-שלד.

² אברהמוב: שנתיים באפגניסטן (19.2.35).

³ אברהמוב: שנתיים באפגניסטן (19.2.35).

תינוקות 'נגועי שדים'

אבדן העשתונות בגין מותם של תינוקות עורר חשד שחלק מן הנולדים הם נגועי שדים והם עלולים להדביק בדיבוק המצוי בתוכם את אימם ואת אחיהם ואחיותיהם, שנולדו או שיוולדו בעתיד. בשלושת החודשים הראשונים להולדתו היה תינוק נתון למעקב. כל תנועה חריגה או השמעת קול מוזרה, היו בעוכריו של התינוק והוא הוכרז 'נגוע שדים'. תינוק כזה, למרות שלעיתים בא לעולם לאחר שנות של עקרות או פטירה של אחיו שקדמו לו, היה מונח בתוך סל גדול – בחורף בתוך מרתף קפוא ובקיץ בחצר לווהטת. אחת לשעתיים השקו את התינוק הדחוי במים מתוקים. תינוק זה לא האריך ימים בדרך כלל בשל הזנחה וקור בחורף או התייבשות בקיץ. אלה ששרדו הפכו לצנינים בעיני החברה, מחשש שידיקו את סביבתם באותו 'דיבוק'. הוא היה תזכורת מרה לחרפת אביו ואימו ואיש לא השיא לנגועי שדים את בנו או בתו.⁴

בעשרת הימים הראשונים לחייו אין האם מניקה את התינוק, אלא ה'שירדה' (המינקת), שהשקתה את התינוק בן יומו גם מים ממותקים. בעשרת הימים הראשונים אגרו את חלב האם במיכל מיוחד ושפכו אותו במקום מרוחק שאין רגל אישה מגיעה לשם, וזאת מחשש שאישה הדורכת על 'חלב עשרת הימים' רחמה ייבש והיא תיעשה עקרה.⁵

בשבת שלפני הברית עובר אבי הבן לפני התיבה ומתפלל תפילת שחרית ושר פיוטים מיוחדים. בגמר התפילה מושלכות עליו סוכריות להנאתם של הילדים הזוחלים למרגלותיו.

הלילה שלפני הברית ויום הברית

בליל 'ברית יצחק', הלילה שלפני הברית, ארבה סכנת חיים לרך הנולד. אברהם היה עד ראייה בשנות ה-30 לטקסי הגנה שנערכו בלילה זה: למארח שלו נולד בן אחרי שלוש בנות. הבית היה שטוף באור נרות שמן, שהודלקו על-ידי האורחים. תלמידי חכמים קראו בקול בזוהר ובמשנה כסגולה לשמירת היולדת ותינוקה מפני לילית האורבת לילד לגזלו, קודם שיובא בבריתו של אברהם אבינו. לחדרה של היולדת הובאו ספרי קודש ומיטתה קושטה בסכינים, במזלגות, בחרבות, במספרים, במסמרים ובפרסות סוסים – כדי להגן על הרך הנולד ועל אימו. בלחשים ובהשבעות **התוותה אישה זקנה עם חרב** קו מסביב למשכבה של היולדת כדי "להרחיק את לילית ימח שמה..."⁶

קרואים שאינם מבני המשפחה נתבקשו **לירוק טיפה לפיו** של הרך הנולד כדי להרחיק ממנו עין רעה. איש לא נתן דעתו אם ה'תורם' אינו חולה שחפת או לוקה במחלה כרונית אחרת. מולא יוסף גרג' מספר ב'עדות ביהוסף', בפירושו לפסוק: "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז" (תהלים ח, ג): 'ויש באיזה עֲרֹות חוֹצָה לארץ, בר-מינן [חוץ מאיתנו], איזה ילדים [ש] לא יגיעו עד יום המילה ח"ו [חס ושלום] וזה סגולה נפלאה שיתנו בפי הילד [הרך היילוד] מילה [אבר מינו] של ילד קטן בן שנה וינצל [הוולד] מהסכנה הרעה הזאת וזה נרמז בפסוק'.⁷

גם יום הברית היה מועד לפורענות לתינוק. בנוסף למה שכבר פירטנו קודם, המציצה הישירה של המוהל, שלעיתים היה נגוע שחפת או לקה במחלה מדבקת אחרת, גרמה למותו של הילד. ילדים מתו גם כתוצאה

⁴ אברהם: שנתיים באפגניסטן – 19.2.35. גיבור הרומן 'פורצי גדר' מאת ב"צ יהושע, ספריית פועלים, תל-אביב 1987, הוא נער נגוע שדים דחוי ונרדף, שמוצא את תיקונו לאחר עלייתו לארץ.

⁵ בראור: יהודים (תש"ד), עמ' שלז-שלח.

⁶ אברהם: שנתיים באפגניסטן (14.2.35).

⁷ ראה גרג': עדות ביהוסף, דפים יד, ב – טו, א.

מברית מילה שנעשה על-ידי מוהל זקן שידי רועדות, או כתוצאה משימוש בחלף לא מחוטא⁸. מספר אברהמוב: 'התער חתך את עורלת הילד ביד רחבה עד הכיס. הדם שתת ושום תרופה לא נמצאה לו חוץ מאפר עצים שרופים'⁹. טקס ברית מילה נערך בבית כנסת בנוכחות המונים. המוהל לא קיבל תשלום אלא, להיפך, תרם למשפחה נזקקת ובלבד שיזכה במצוות המילה. **על יד ה'כיסא של אליהו**, שעליו לא ישבו, הסנדק שהחזיק בזרועותיו את הרך הנימול, ישב על ה'כיסא' **שלצידו עמד** "המטה של אליהו"¹⁰ - מטה בעל גולת כסף "כדי שאלה הנביא הזקן יוכל להישען עליו". באי בית-הכנסת נשקו את המטה. מתחת לכיסא של אליהו הניחו קומקומים של מים כדי שאלה ייהפכו ל'מי סגולה'. בתום הטקס נערכה סעודה גדולה בביתו של אבי הבן **בנוכחות מוזמנים רבים**. המוזמנים יושבים על השטיחים מסביב לקירות החדר ופורסים לפנייהם מפה או שולחן נמוך ('סופרה') ומגישים פרי העץ ופרי האדמה ולאחר מכן מרק 'גונדל' (כדורי בשר). הסועדים טובלים את הפת ואוכלים, שרים ומברכים.

זבד הבת

הולדת בת לא הייתה סיבה לשמחה ולהתרגשות. אב שנתברך בכמה בנות ראה את עצמו אומלל והטיח את כעסו כלפי היולדת המביאה בנות. טקס 'זבד הבת', שבו ניתן שם לבת, נערך **לרוב בבית זקן או מולא** הקורא: "יונתי בחגווי הסלע בסתר המדרגה. הראיני את מראיך, השמיעיני את קולך, כי קולך ערב ומראך נאווה". ואם זאת בת ראשונה אומר: "אחת היא יונתי תמתי, אחת היא לאמה, ברה היא ליולדתה. ראוה בנות ויאשרוה מלכות ופילגשים ויהללוה. ויברכו את רבקה ויאמרו לה: אחותנו, את היי לאלפי רבבה ויירש זרעך את שער שונאיו". ומסיים בברכת: "מי שברך אמותינו: שרה, רבקה, רחל ולאה ומרים הנביאה ואביגיל ואסתר המלכה בת אביחיל. הוא יברך את הילדה הנעימה הזאת ויקרא שמה.... במזל טוב ובשעת ברכה ויגדלך בבריאות שלום מנוחה ויזכה לאביה ולאמה לראות בשמחתה ובחפזתה בבנים זכרים, עושר וכבוד, דשנים ורעננים ינובון בשיבה וכן יהי רצון ונאמר אמן".

פדיון הבן

כמנהג ישראל, כל בן בכור, שאינו בן לאב ואם כוהנים או לוויים, נפדה תמורת חמישה 'סלעים' על-ידי כהן בטקס חגיגי, במלאות לו שלושים יום או לאחר זמן. אבי הבן מברך בשם ומלכות "על פדיון הבן" ומוסיף ברכת "שהחיינו" ואומר לכהן הפודה: "הי לך שווי חמש[ה] סלעים בשביל פדיון בני בכורי". הכהן מקבל את חמשת הסלעים ואומר: "קבלתי ממך חמש[ה] סלעים אלו בפדיון בנך זה והרי הוא פדוי בהן כדת משה וישראל". מוסיף הכהן: "יהי רצון מלפני אלהינו שבשמים, כמו שזכית לפדיון הבן, כך תזכה לקיים כל מצוות שבתורה". **פדיון הבן, שנקרא פדיון-בכור, נחגג לרוב בסעודה גדולה בהשתתפות מוזמנים רבים**.

⁸ לפני שנים אחדות נכחתי בבוכארה בברית מילה שלפי מנהג המקום קיימו אותו בבית-כנסת מוקדם בבוקר, לפי שנאמר "וישכם אברהם בפקר" (בראשית כב, ג). המוהל השתמש בתער גילוח חלוד ובמגן עשוי קרטון, שגרמו לדימום רב אצל התינוק שנימול בן שלושה חודשים, כי "תינוקות בני שמונה ימים אינם מחזיקים מעמד". בביקור נוסף הבאתי לרב הקהילה מהארץ חלף וערכת מילה.

⁹ אברהמוב:שנתיים באפגניסטן, 14.2.35

¹⁰ באחד מביקורי (21.8.1997) בבית הכנסת בשאהר-י סאבו באוזבקיסטן מצאתי מטה של אליהו מגולף מעץ זית, השונה בסגנונו מן ה"מטה" של יהודי אפגניסטן, ועליו הכתובת: "זה המטה של אליהו הנביא זכור לטוב מלאך הברית". אורך המטה כ-1.20 מטר. פריט דומה לא מצאתי בקהילות הבוכריות האחרות.

ילדות

תינוק נגמל מחלב אימו בהיותו בן שלוש שנים. לא אחת היה רץ הילד הצמא אל אימו, מברך ברכת 'שהכול נהיה בדברו' ויונק משדי אימו. **לא פעם המשיכה האם להיניק את התינוק כסגולה למניעת הריון נוסף.** כשהפעוט עשה את צעדיו הראשונים קשרו לרגליו פעמונים זעירים ובכל פעם שצעד צלצלו הפעמונים ועודדו אותו ללכת. דנדון הפעמונים גם איפשר לאם לפקח על תנועותיו של הילד שהסתובב בבית.

חינוך

מגיל שלוש הביא האב את בנו לבית-הכנסת כדי להרגילו במצוות¹¹. הילד נכנס ל'מדרש' בהיותו בן 3-4 שנים. כ'ליפא – מורה זוטר, ריש דוכנא, לרוב נער, לימד אותו אלף-בית. משידע על בורין את אותיות א"ב, לימדו אותו לשנן את סימני הניקוד. השינון היה מלווה במנגינה מונוטונית. בכל יום אחר-הצהריים נהג המולא לבחון את הישגיו של התלמיד ואת מידת התקדמותו. לימוד האותיות ושינון הניקוד נמשך כשנה. משלב זה למד לקרוא הברות ובתום שנה נוספת למד לקרוא בסידור ובמקרא. הקריאה בשלב זה הייתה מיכנית והיא באה להכשיר את הילד לקחת חלק בפולחן היהודי כנדרש בבית או בבית הכנסת. הריש דוכנא היה נושא על כתפיו בני עשירים בלכתם ובשובם מה'מדרש' ומקבל תשלום מהורי הילד.

כ-200 תלמידים ישבו באולם אחד גדול בקבוצות שמנו 10 תלמידים. **כל קבוצה ישבה לפני המולא.** הוא פירש את הפרק שלמדה הקבוצה ותירגמו לפרסית-יהודית. לאחר זמן מה חזר המולא לקבוצה והטיל על אחד התלמידים לקרוא קטע בעברית ולפרשו בפרסית-יהודית.

האולם המה ילדים. אלה למדו תורה, אלה למדו נביאים, אלה תפילות ופיוטים ואלה התעמקו ב'עין יעקב'¹². **מעטים למדו שולחן ערוך.** סדר לימוד המקרא היה לפי סדר זה: ויקרא, במדבר, דברים, בראשית ושמות. אחרי כן התחילו מחזור חדש שכלל אחד מקרא ואחד תפסיר (תרגום) בפרסית יהודית. לבעלי כישרון הוסיפו שיעורים ברש"י ובמשניות, מסכת כלאיים שבסדר זרעים. פרקים נבחרים מהגמרא נלמדו בחוגים מצומצמים. הדגש הושם על סוגיות שימושיות, כגון דיני שחיטה ומילה שבאו להכשיר שוחטים ומוהלים.

סמיכותם של החגים השפיעו על תוכנית הלימודים. לפני פסח למדו את שיר השירים, לפני שבועות למדו את מגילת רות, לפני סוכות למדו את קהלת ולפני פורים למדו את מגילת אסתר. לכל מגילה הייתה מנגינה מיוחדת. נחלת הכלל היה לימוד ספר תהלים, שבבתי כנסת קראו מדי יום פעמיים את 150 פרקי תהלים, כמניין 'כפ"ר'¹³. הפרקים חולקו לבאי בית-הכנסת והם קראו אותם באופן סימולטני.

המעבר מקבוצת לימוד אחת לקבוצה מתקדמת יותר הייתה פועל יוצא של הישגי התלמיד ולא גילו. נער שידע לקרוא היטב את התפילות על נעימותיהן היה זכאי גם ללמוד לכתוב, לרבות מכתבים נמלצים בפרסית-יהודית. בהיעדר בית-דפוס עברי באפגניסטן ובשל נדירותם של ספרים מודפסים שהגיעו מחו"ל,

¹¹ מישאל:אפגניסטן, עמ' 167-168.

¹² 'עין יעקב' מאת הרב יעקב חביב, מחכמי התורה בספרד (1460-1516). בשנת 1516 השלים בנו הרב לוי בן יעקב חביב (הרלב"ח) את מפעלו של אביו. החיבור כולל לקט מאגדות התלמוד עם פירושי הקדמונים ופירוש משלו.

¹³ ספר תהלים היה ספר אהוב וחוברו לו ששני פירושים שיצאו לאור בירושלים - מולא מתתיה גרג'י חיבר את "עונג שבת" ובנו מולא יוסף גרג'י חיבר את פירושו "עדות ביהוסף".

פיתחו המחנכים מסורת של כתיבת 'דָּסְתָּפ', שכללה העתקה בכתב נאה של פיוטים. הפיכתה של ירושלים למרכז דפוס לקהילות ישראל, איפשר להוציא לאור ספרים בפרסית-יהודית ולהפיצם ברבים¹⁴. בשיאו בא החינוך היהודי באפגניסטן להכשיר 'כלי קודש', שוחטים, מוהלים, חזנים וקוראים בתורה. ההנהגה הרבנית עברה במשפחת הרבנים מדור לדור. אי לכך, חינוך בניהם של רבני העדה, שהיו אמורים לרשת את אבותיהם, היה רחב יריעה. האב הרביץ תורה בבנו ככל שידו משגת ועשה שימוש בספרייתו העשירה והבן הלך והוסיף משלו מספרים וכתבי-יד שהיו בידו¹⁵.

הניסיונות לרפורמה בחינוך היו קצרי ימים או שנכשלו, משום שכל רפורמה עוררה את חששם של הרבנים מפני השפעה סביבתית, לאובדן שליטה של הרבנים בבני הקהילה, בפגיעה במקורות המחיה של הרבנים שמערכת החינוך הייתה בידם¹⁶, מה עוד שהקהילה הקפידה על קיום מצוות, קלה כחמורה.

חינוך הבנות

הכלל התלמודי 'כל המלמד בתו תורה, כאילו לימדה תיפלות' (בבלי סוטה כ, עמ' א במשנה) אומץ בשלמותו על-ידי הקהילה. מעט אבות הורו את בנותיהן לקרוא וכתוב. לא היו מוסדות חינוך לבנות. מהבת דרשו לשמור על תומתה ולהיות אישה ואם יהודיה. האימהות לימדו את בנותיהן הילכות אישות, דיני טהרה ודיני כשרות, ניקור והכשרת בשר, שנקרא "דחיא" וכן הפרשת חלה והדלקת נרות. קודם שעמדה על דעתה השיאוה לאיש ומכאן ואילך הייתה נתונה למרותם של בעלה וחמותה. לבושה היה צנוע, שיערה היה מכוסה וכמעט לא יצאה מפתח ביתה בגפה¹⁷.

בר-מצווה

לגיל 'שלוש עשרה' לא הייתה חשיבות מיוחדת. יכולתו האישית של הילד, מידת הבנתו, בגרותו, הישגיו בלימודים ובעיקר יכולתו לקרוא בתורה ובהפטרה הכשירו אותו להיות בר-מצווה בהיותו צעיר מגיל שלוש-עשרה או להיפך, לאחר גיל שלוש-עשרה אם הישגיו ויכולתו היו דלים. הטקס נערך ביום חול בבית הכנסת בתום תפילת שחרית או כחלק ממנה. בדרך כלל השתדלו לקשור אירוע זה עם אירוע משפחתי אחר: ברית מילה או חופה.

בהשפעת מנהגי ירושלים, שהביאו עימם עולי רגל שהגיעו ל'זיאהרה' במקומות הקדושים בארץ ישראל, הונהג בעשורים האחרונים לקיומה של הקהילה באפגניסטן מנהג הדרשה. הנער למד בעל-פה דרשה שהכין למענו המלמד ואותה דקלם בבית הכנסת לאחר שהניח תפילין.

משלב זה האב היה פטור 'מעונשו של זה' והאחריות ההלכתית הייתה עוברת לחתן בר המצווה שנדרש לגלות גם עצמאות כלכלית. הנערים שהגיעו למצוות, סיימו בכך את חוק לימודיהם ויצאו לשמש שוליות

¹⁴ ראה 'פרקים ביצירתם של יהודי אפגניסטן' ביהושע: מנדחי, עמ' 445-475.

¹⁵ בפירושו לספר תהלים 'עונג לשבת' הוא מציין את מקורותיו הרבים שכללו יצירות של רבנים ספרדים ואשכנזים. ראה על כך, יהושע: מנדחי, עמ' 464.

¹⁶ על נסיונות הרפורמה, ראה יהושע: מנדחי, עמ' 437-440.

¹⁷ מדו"ח אונסקו, שאותו הזכרנו, נמצא שלא היה הבדל משמעותי בין בנות הקהילה לבנות מוסלמיות. אלה גם אלה לא ידעו קרוא וכתוב. דווקא החברה המוסלמית בימי הרפורמה של אמנולה ח'אן שיגרה בנות לתורכיה כדי להכשירן לשמש מורות. האישה היהודיה האזינה לדרשות בעלה מסביב לשולחן השבת או האזינה מעזרת נשים לדרשתו של רב הקהילה.

של סוחרים יהודים שפעלו בערי המסחר המרוחקות וקיימו קהילות זעירות על טהרת הגברים. הסוחרים התגוררו במקובץ, קיימו תפילות ושמרו שבת. כך חושלו הנערים במשטר קפדני שהכשיר אותם לקראת חיי מסחר עצמאיים. קומץ של נערים מוכשרים למדו עד גיל שמונה-עשרה והם הוכשרו לשמש שוחטים, מוהלים וחזנים, אך לפרנסתם הם עסקו במסחר.

נישואי-בוסר

נישואי בוסר נבעו בעיקר מן הרצון לשמור על טוהר הבתולים. הם ראו בנישואי קטינים סגולה להאריך את חייהם של הילדים וזאת בקהילה שבה שיעור התמותה של ילדים ונערים היה גבוה במיוחד. יתר על כן, אנוסי משהד¹⁸ שהיוו את עיקר בניינה ומניינה של הקהילה נהגו לארס עוברים במעי אימם, או תינוקות בני יומם, וזאת כדי להבטיח שמוסלמים לא יבקשו את ידם של ילדיהם בהתבגרם¹⁹. כדי להגן על בנים זכרים בבתי שבהם איבדו כבר כמה ילדים, ערכו 'נישואים' מדומים לבן עם אישה זקנה ולבת עם זקן, כסגולה לאריכות ימים. ההורים שלחו ל'כלה' המדומה שמלה בכל חג²⁰. הבנים נישאו בגיל 18-20 והבנות נישאו עם קבלת המחזור הראשון. נערה בת 15-16 נחשבה לח'וֹנָה מוֹנָה' [נשאת בית], בתולה זקנה שייעדו אותה כאישה שנייה או שלישייה, או השיאו אותה לזקן, לאלמן או לבעל מום. הנישואים נערכו בין קרובים, כדי להבטיח שהרכוש לא יגלוש מתוך המשפחה לידיים זרות²¹.

מהאירוסין לחופה

בקרב היהודים לא היו שדכנים מקצועיים. משפחת החתן משגרת משלחת של כמה נשים כבודות לדבר על לב הורי הכלה. הורים שסירבו לתת את בתם לאותו מועמד היו פוטרם את עצמם בתירוף 'הילדה קטנה עדיין' או 'עלינו לשאול את פלוני המצוי בארץ רחוקה'. אם הסכים אבי הכלה היה מגיש למשלחת הנשים חתיכת 'נאבאט' [גביש סוכר] ושלח לחתן באמצעות 'ראש סוכר' (קונס סוכר). לאחר ההסכמה הראשונית יצאה משלחת ממשפחת החתן כדי לקבל את הסכמת הכלה, קביעת התנאים ומועד האירוסין העתידי להיערך בבית הורי הכלה.

האירוסין נערכו בפומבי כדי להודיע ברבים שבתו של פלוני התארסה ואין לחזר אחריה. בטקס לקחו חלק כמאה אורחים, שהופרדו גברים לחוד ונשים לחוד. המוזמנים ישבו על שטיחים והסבו על כריות. 'הסוֹפֶרָה' [מפה או שולחן נמוך] הונח על השטיח ועליו העמיסו פירות טריים, אגוזים וי"ש. בפני כל שני אורחים הונחה צלחת ובה פיסות עוף להפגת הלגימה. מקדשים את הארוסה במטפחת: 'את מאורסת לי במטפחת זאת'. האירוסין תופסים ואין מבטלים אותם כשם שאין מבטלים את הנישואין בהיעדר מוסד הגירושין. לאירוע הזה הוזמנו נגנים מוסלימים, כי לא נאה ליהודים לשמש נגנים. הם ליוו את שירתם ב'דִּירָה' [תוף דמוי כברה], 'דִּנְבִּכ' [טנבור], 'נִי' [חליל], 'וֹתָא' [כינור בעל צוואר מאורך ובו שישה מיתרים]. הגברים שרו 'צֶ'אָהָר בִּיתִי' [מרובעים]. הנשים, שהתכנסו בחדר מיוחד, שרו ורקדו לצלילי ה'דִּירָה'. לקראת האירוסין שלחו הורי החתן לכלה 'ח'וֹנָה' [טבלה בגודל שולחן גדול] ומעליה שבעה מגשים גדושים

¹⁸ על קהילת האנוסים וזיקתם ליהודי אפגניסטן ראה יהושע: מנדחי, עמ' 99-161.

¹⁹ הורי הקטינים רשמו את אירוסין הקטינים בפני הקאדי המוסלמי, ראה יהושע: מנדחי ישראל, עמ' 119 ובראור: יהודים (תש"ד), עמ' שלג-שלד.

²⁰ ראה יהושע: מנדחי, עמ' 389-391; בראור: יהודים (תש"ד); אברהם: שנתיים באפגניסטן; קשאני: יהודים; מישאל: אפגניסטאן עמ' 160-165; קורט: ראיון; קשאני: ראיון.

²¹ התוצאות הגנטיות היו קשות, ראה בראור, עמ' שלג-שלד.

מלבושים, תכשיטים ודברי מזון וממתקים. לאחר הטקס נשאר החתן ללון בבית הורי הכלה. כל אותו זמן הכלה מסתתרת בבית השכנים.

בין האירוסין לחופה אין מאפשרים לחתן לפגוש את ארוסתו ואפילו לראותה²². חודש עד חודשיים לפני החופה שילם החתן לאבי הכלה 'באשֶׁלֶק'²³ [מוהר], שניתן ברוב שמחה וריקודים. אבי הכלה השתמש בכסף לקניית ה'ג' האז'י' [נדוניה] לבתו ולכיסוי חלק מהוצאות האירוסין והחתונה. עד החתונה הקדישו את הזמן לקניית בדים, לתפירת בגדים ומצעים ותפרו בגדים לכל בני המשפחה. כמו כן אוגרים אורז, ענבים וצמוקים להכנת יין והפקת ערק. כל יום מתאים לחופה ובלבד שתספור הכלה 'שבעה נקיים' כדת וכדין. למעט יום ראשון, הסמוך ליום שבת, החופה התקיימה בכל יום אחר כפי שמעידות כתובות מאפגניסטן. אין מסדרים חופה בימי ספירת העומר וימי אבל שבין י"ז בתמוז לט' באב. שמונה ימים לפני מועד החופה מתחילים האירועים, לפי הסדר הבא: יום הזמנת הכלה לחופתה, יום ניקוי האורז, יום קליית ה'פצוחים', יום הכשרת דירת הזוג, יום שחיטת הכבשים והעופות, יום נטילת פלומות שיער מהפנים וסידור הגבות, באותו יום נערכו גם מסיבות הרווקים לכל אחד מבני הזוג בנפרד שבהן נרמזו היחסים שבינו לבינה, יום בית המרחץ והטבילה במקווה, טקס קשירת החינה על כפות הידיים, שקדמה לו תהלוכה חגיגית ולונה על-ידי נגנים ושושבינים.

בשבת שלפני החופה מוזמן ה'נאמזאד' [הארוס] אל הורי כלתו ולן שם בשבת, מבלי שיוכל לראות את ארוסתו. בבוקר הוא מופתע למצוא ממתקים בין קפלי הבגדים. בבית הכנסת יושב החתן **במקום מכובד** ומשליכים עליו סוכריות ומזליפים מי ורדים.

ביום החופה בבוקר מובל החתן לבית מרחץ, שם מגלחים ורוחצים אותו. ביום זה שבה הכלה וטובלת. החתן לובש את החליפה שתפר לו אבי הכלה וחובש כובע מפרוות קראקול. הכלה לובשת שמלת קטיפה רקומה בחוטי כסף וזהב. קולעים את שערה לצמות דקיקות **וכורכים סביבן** ניירות כסף וזהב. על מצחה מדביקים 'צ'רק' [דיסקיות מתכת צבעוניות]. הכלה מתקשטת בתכשיטים מהאוסף המשפחתי. בני הזוג צמים ביום החופה.

טקס הקידושין נערך בחשאי בבית הורי הכלה במעמד מניין של מקורבים מחשש לקשירת החתן²⁴. במהלך החופה ננקטו אמצעים מאגיים רבים: סגירה ופתיחה של מספריים, פתיחה ונעילה של מנעול, תפירה מדומה בחוט ומחט של בגדי בני הזוג כסימן לאיחודם זה לזה. מנפצים קטורת אֶסְפֶּנְג' על מחתת גחלים לוחשות ומכריזים עם התנפצות הקטורת: "עיני השונאים יתפקעו". אם החתן לא הצליח לבעול את בתולתו קרעו את שטר הכתובה ולאחר חודש קידשו אותה מחדש בהסתר. מי שסבלו בעבר מתופעות של קשירת חתנים, ערכו את החופה לילה לפני המועד הרשמי ולמחרת היום נערך הטקס הרשמי כשהמולא משתף פעולה ומבליע את שם 'הויה' מן הברכות מבלי שהקהל ירגיש במעשה.

הכתובה האפגנית היא מן המפוארות שבקהילות ישראל. עיצובה מושפע מסיגנון הכתובה שרווח בקרב יהודי משהד קודם שנאנסו לאיסלאם. דמיון לכתובה האפגנית-משהדית מצאנו בכתובה בגדדית משנת

²² בספרו 'עדות ביהוסף' אומר מולא יוסף גרג': 'אם הארוס וארוסתו לא ינהגו קלות ראש זה עם זה קודם החופה אז יעלה זיווגם בטוב כל ימי חייהם, כמו שנהוג בעירנו הראת יע"א [יגן עליה אלוהים] נוהגים בצניעות הארוס וארוסתו לא יגעו זה לזה ולא יראו זה לזה עד ליל החופה' (גרג'): 'עדות ביהוסף, דף סא, עמ' א-ב). על מנהגי חתונה באפגניסטן עמדתי בהרחבה ביהושע: מנח'י, עמ' 392-425.

²³ מילה טורקית שמשמעה 'בשביל הראש' וראה פטאי: נישואין, עמ' 172.

²⁴ ייתכן שמנהג זה הובא על-ידי אנוסי משהד שחזרו כאן ליהדותם. ההפרדה שם נבעה מהצורך לערוך חופה יהודית חשאית ולאחר מכן ערכו ברוב עם חופה מוסלמית. ראה פטאי: נישואין, עמ' 175, 180. על קשירת חתנים ועל נטילת כוח הגברא של החתן ראה: בראואר: כורדיסטאן, עמ' 111 ובזק: חושים, עמ' 52-56. וראה יהושע: מנח'י, עמ' 411-413.

²⁵1765. הכתובה האפגנית היא מן המפוארות שבקהילות ישראל. הוא מושפע מסיגנון הכתובה שרווח בקרב יהודי משהד קודם שנאנסו לאיסלאם. דמיון לכתובה האפגנית מצאנו בכתובה בגדדית משנת ²⁶1765. הקידושין נעשים בטבעת ובצרור מטבעות שנכרכו בתוך מטפחת משי דקה. **ארבעה גברים מחזיקים טלית** מעל ראש הזוג **ולפעמים** נהגו לערוך את החופה תחת קורת גג. עם גמר הסעודה מוליכים את החתן לביתו והכלה נשארת עד שיעריב היום. משהחשיך יוצאת תהלוכה ססגונית לבית החתן שבה מובילים גם מציגים לראווה את הנדוניה שמביאה עימה הכלה. התהלוכה רעשנית ומלווה ברעם תופים, אבוקות, מנורות וזיקוקי דינור. במסלול התהלוכה יוצאים התושבים היהודים מבתיים ומוציאים לכלה שרפרף שעליו היא מתכבדת לשבת לרגע. בכל מקום חניה מזליפים עליה מי ורדים.

מבית החתן יוצאת לקראתם תהלוכה ובראשה החתן. שני המחנות ניצבים זה כנגד זה ומתנצחים ביניהם. המחזה מסתיים בכניעתה של הכלה²⁷. הזוג שנפגש על אם הדרך צועד למסיבת הכלולות. זה ביקורה הראשון של הכלה בבית בעלה. בפתח הבית שוחטים כבש או תרנגול לכפרתם של בני הזוג ואת דמו שופכים לפני המפתן והזוג צועד מעל פס הדם, שבא לתחום את שטח הביטחון של בני הזוג מפני כוחות הרע.

החתן יושב בחברת גברים והכלה בחברת הנשים ומנגנים מוסלמים מנעימים את שמחתם. צמד שושבינים מנהלים דיאלוג של שירה, אגב שמירה על החתן.

בדרך לחדר הכלולות צעירים חוסמים את מעבר הזוג לחדרו, כמנהג שודדי דרכים, עד שהחתן יבטיח לקיים מסיבה מיוחדת לחבריו במהלך שבעת ימי החופה. בחדר הכלולות עצמו, שאליו נכנסו קרובי משפחה בלבד, מניחים סוכר גבישי על כף ידה של הכלה והחתן אוכל מכף ידה. הנוכחים אוכלים לאחר מכן מיד החתן והכלה גבישי סוכר. בתוך מגש מונח ראש סוכר שעליו יוצקים יין. הסוכר היה מתמוסס ובספלים קטנים הגישו לנוכחים סוכר טבול ביין שאליו הוכנסו פלחי תפוח עץ. לאחר שהאורחים עוזבים את חדר הכלולות, עורך החתן חיפוש מדוקדק בחדרו כדי לוודא שמישהו מן הנוכחים, ואולי מישהו מכוחות הרע²⁸, אינו מתמקם בחדר. הוא מסלק אורחים שחמדו לצון והסתתרו בחדר הכלולות.

טקס ההתייחדות של הזוג מתחיל בהאכלת הכלה על-ידי החתן. אין זה הגון שהחתן יבוא על כלתו כבר בערב הראשון. הזיווג הראשון נערך בערב השלישי כשבני הזוג התרגלו זה לזה. למחרת בבוקר נשאל החתן בלשון נקייה: "האם הכלה אכלה את האוכל?" אם החתן משיב בחיוב, זקנות המשפחה בודקות את הסדין ומכריזות: "ארוס קא מורד רסידה [הכלה זכתה למזל טוב]". אם הכלה מנפנת את הסדין לעיני הקהל המריע ולוקחת אותו למשמרת בביתה כדי להסיר חלילה לעז מבתה וממשפחתה.

שבעת ימי החופה מלווים באירועים רבים. השושבינים מלווים את החתן כל שבעת הימים. בבית הכנסת מקבלים את החתן בברכת 'ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך'. ביום הראשון עורכים **ג'אהאז** פנימי [תצוגת הנדוניה] והמתנות ואוכלים אורז מהול בחומץ יין.

²⁵ ראה בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' שלה; דוידוביץ: כתובה; קשאני: כתובות. אבישור: שירת הנשים מביא כתובה בגדדית משנת 1765 מאוסף ששון, המזכירה בסיגנונה כתובה ממשד משנת 1784.

²⁶ ראה בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' שלה; דוידוביץ: כתובה; קשאני: כתובות. אבישור: שירת הנשים מביא כתובה בגדדית משנת 1765 מאוסף ששון, המזכירה בסיגנונה כתובה ממשד משנת 1784.

²⁷ על ה'מלחמה' בין המחנות ועל השימוש באור ואש להרחקת מזיקים, ראה יהושע: מנדח, עמ' 415-417.

²⁸ על פחדיהם של יהודי הראת מפני מיר עלי, הרואה ואינו נראה, המסתתר בחדרי כלולות, ראה יהושע: מנדח, עמ' 420.

בשבת מתקבל החתן בכבוד מלכים בבית הכנסת ומתכבד ב'עלייה' לתורה. משליכים עליו שקדים מסופרים ומפזרים מי ורדים. כל בני המשפחה מתכבדים בעלייה לתורה ובתום התפילה מובילים את החתן לביתו בפיוטים.

מדי ערב עורכים 'שבע ברכות', שאליו מוזמנים בכל פעם אורחים חדשים, לבד מקורבי המשפחה הנשארים בבית הורי החתן כל שבעת ימי החופה. כמובטח בליל הכלולות, באחד הערבים נערכת מסיבה לחבריו הצעירים של החתן.

החיים לאחר החופה

בתום שבעת הימים יוצא הצעיר לסחור בערי המסחר המרוחקות ומותיר אחריו את אשתו. הוא חוזר לביקור לקראת הימים הנוראים או לכבוד חג הפסח. הילד הראשון נולד כבר בשנה הראשונה. הכלה מתגוררת עם חמותה ותיקרא על ידה 'ארוס' [כלה]. הורי הכלה יפנו לחתנם בשם 'דאמאד' [חתן]. הכלה פונה להורי בעלה בשם 'אבא' ו'אימא'. הכלה נמצאת בשליטה מוחלטת של החמות ועל פיה ישק דבר. לא היו גירושין בקרב יהודי אפגניסטן הן באירוסין והן בנישואין²⁹. גבר שחשקה נפשו באישה אחרת, נושא אישה נוספת ואינו מגרש את אשתו הדחוייה. האלמנות אינן מתחתנות והן נשארות באלמנותן עד יום מותן, ללא קשר לגילן בזמן פטירתו של הבעל. הן אינן עוברות ייבום ויוצאות בחליצה. לעומת זאת, בעל שהתאלמן נושא אישה תוך חודשים אחדים.

מקומו של אבי המשפחה

אבי המשפחה עומד בראש ההיררכיה המשפחתית. לאחר פטירת הוריו הוא עומד בראש המשפחה וקובע את אורחותיה. הוא בעל ניסיון רב לאחר שבילה את רוב שנותיו בערי המסחר ובא בין הבריות. בגילו המתקדם הוא אינו יוצא לערי המסחר אלא פותח חנות בשוק הסמוך ומקדיש חלק ניכר משעות היום ללימוד תורה ולפיקוח על הנעשה במשפחה המורחבת, שצעיריה נמצאים הרחק בערי המסחר. על פיו של אבי המשפחה ישק דבר והוא מכריע בסוגיות משפחתיות שונות. הוא יושב בראש השולחן ואוזני כולם כרויות לשיחותיו ולהטפות המוסר שלו. אין משלחים זקן מביתו אלא נוהגים בו כבוד הן בביתו והן בבית הכנסת. כל בן כיבד את אביו במתן שמו לאחד מבניו ושם אמו לאחת מבנותיו. כיבוד אב ואם נמשך גם לאחר מותם של ההורים.

פטירה

המוות לא היה זר ליהודי אפגניסטן. הוא היה עניין של יום יום. תינוקות מתו חדשים לבקרים, נשים יולדות רבות מתו בלידתן או בסמוך לה. רבים מתו ממגיפות או אפילו ממחלות 'קלות'. הטיפול והקבורה נעשו על בסיס וולונטרי על-ידי ה'חברה', המורכבת מנציגי עשר המשפחות האמידות. בחצר בית הכנסת החזיקה הקהילה אוהל בד, שהיה ממוקם בחצרו של הנפטר ושם נערכה הטהרה. על משטח מיוחד היו רוחצים את הנפטר המים חמים, פנים וחושן, נוטלים ציפורניו וגוזזים שערותיו. על עיניו של הנפטר פיזרו עפר מארץ

²⁹ אומר מולא יוסף גרג' בפירושו לתהלים: "ולא שמענו ולא ראינו לא ארוס שיגרש את ארוסתו ולא איש שיתן גט לאשתו מרוב הצניעות" (עדות ביהוסף, דף סא, עמ' א-ב).

ישראל, כדי לחסוך מן הנפטר גלגול מחילות במשך ארבעים שנה בתחיית המתים³⁰. רבים רכשו תכריכים בחייהם והמהדרים רכשו תכריך פשתן מארץ ישראל. הנפטר הולבש תכריך לבן וכוסה בפרחים, אך פניו היו גלויים. ילדים נשאו נרות דולקים. על מועד ההלוויה הכריזו בבתי הכנסת **ורבים** מבני הקהילה נעלו את עסקיהם והלכו אחרי הארון לבית העלמין שהיה במרחק שלושה קילומטרים מחומות העיר הראת. בית העלמין היה מגודר ומוגן ושומר מוסלמי שמר עליו. הוא התגורר במקום ולמחייתו עיבד חלקת אדמה במקום לצרכיו. הרב נשא הספד בפרסית יהודית, ביקש מחילה מהנפטר וקרא בקול גדול מתהלים קלז: "על נהרות בבל ישם ישבנו, גם בכינו בזכרנו את ציון". היה זה אות לאלמנה לשבת על הרצפה, מוקפת בחבורת נשים, ולקונן על מות בעלה. האלמנה הולמת על חזה ומבקשת להתפרץ לתוך הקבר הפתוח והקהל משיב אותה לאחור. משהורדה הגוויה אל הקבר, קוראים מתוך הזוהר את 'פתח אליהו'. לאחר אמירת 'קדיש' תם הטקס. לאחר קבורת המת נוטלים ידיים ואין מנגבים אותן. מושיבים את האבלים על הארץ ולאחר שעושים 'קריעה' מברכים 'ברוך דיין האמת' ואוכלים ביצה קשה לא חתוכה. אין מותרים מזון בצלחת ואין אדם אחר רשאי לאכול מאותו מזון. האבלים יושבים על מזרנים קטנים והציבור בא לנחם ולהתפלל. לאחר לימוד הזוהר הוגש תה ולאחר תפילת ערבית אכלו סעודת מצווה והוגשו דגים מטוגנים, אורז ועוף. הקהילה מימנה את הסעודות **של האבלים** בשבוע האבל ולאחר ימי האבל בא האבל אל הקהילה ותרם כפי יכולתו. ה'חברה' שעסקה בקבורה ובליוי משפחת האבלים נהגה לפי מנהגי ירושלים שאין מלינים את המת. הקברים לא זכו בדרך כלל לציון קבר, למעט קבריהם של נכבדים. לא רווח מנהג ההשתטחות על קברי צדיקים, למעט במקרים של אישה שהתקשתה ללדת, שאז היו כורכים חוטים על קברו של הצדיק ושבים וכורכים אותו על כרסה של המתקשה ללדת. מעדויות שהגיעו לידי בשנים האחרונות, מסתבר שהכיבוש הסובייטי של אפגניסטן בשלהי 1979, עליית המשטרים הפונדמנטיסטיים ומלחמות האזרחים, אלה לא היטיבו עם בית הקברות ובתי הכנסת שהיהודים הותירו אחריהם בפרט³¹.

נספח: תמותת תינוקות וילדים

הקהילה היהודית באפגניסטן נותרה קהילה קטנה בשל מימדי התמותה, בעיקר של תינוקות וילדים, שקיזזו את שיעור הילודה הגבוה³². היעדרם של רשת של מים זורמים, מערכת ביוב וניקוז ושירותים לסילוק אשפה, גרם לתחלואה ולמוות ברמה של מגיפות. יתר על כן, בריכות המים הפתוחות היו מקור למלריה שהפילה חללים רבים. בשנת 1949 המליצה אונסקו על עריכת מלחמת חורמה במלריה באפגניסטן³³. מערכת רפואית מודרנית, תרופות יעילות ורפואה מונעת הכוללת הדרכה וחיסונים היו נחלתה של שכבה עשירה. הצפיפות בבית הכנסת, ב"מדרש" (החדר האפגני) ובמפגשי אימהות היו מוקדים להעברת מחלות.

³⁰ מולא יוסף גרג'י: עדות ביהוסף, עמ' קכז, ב - קכח, א, אומר בפירושו ל"כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו" (תהלים קב, טו): "מי שיבוא לזימרה לירושלים מוליך עמו [לאפגניסטן] מאבני ירושלים וקונים ממנו בדמים [=בכסף רב] ברבוי בקשות".

³¹ המהפכה באפגניסטן, שהדיחה את בית המלוכה והפלישה הסובייטית שבעקבותיה (27.12.1979), הביאו לחיסולה הסופי של הקהילה היהודית. כשעלה לארץ רבה האחרון של הקהילה הרב משה נעמד הוא הותיר אחריו קומץ של 75 יהודים, רובם קשישים, הדרים ברובע היהודי בקאבול ועוסקים במסחר של פרוות ושטיחים. מנהיגם היה הרב צבי גול ולרשותם בית כנסת. 43 ילדיהם למדו תורה ועברית, בנוסף ללימודים כלליים בבית-ספר ממלכתי. כיום חיים באפגניסטן, כנראה, יהודים אחדים. אחד מהם, זבולון סימן-טוב, פגשתי בבוכרה לפני כחמש-עשרה שנים בבואו לשאת אישה.

³² דיון נרחב על יהודי אפגניסטן מובא בספרי יהושע: מנדחי.

³³ אונסקו: חינוך (1952), מישאל: אפגניסטן, עמ' 38-39, 58.

שנות בצורת גרמו לרעב ולתמותה. אם אצל יהודים האמונים על מנהגי טהרה, נטילה ורחצה לכבוד שבת כך, על אחת כמה וכמה חמור היה מצבה של האוכלוסייה הלא יהודית.³⁴ נפתלי אברהמוב, שהגיע בשנות ה-30 כמורה מארץ ישראל **במסגרת הרפורמה שהכריז עליה** אמנוללה ח'אן, מתאר ביומנו את המגיפות הקטלניות. החיסון בפני אבעבועות נעשה בנגיפים חיים שגרמו לכך שכמה מן המשפחות איבדו את כל ילדיהן. הוא גם היה עד ראיה לכך שבעיר הראת מתו 400 ילדים ביום אחד, בודדים מהם יהודים.³⁵ רבים מתלמידיו של אברהמוב היו נגועים קרחת ממארת בראשיהם ('קצ'ל') וכן בשושנת יריחו על פניהם, מחלות שניתן לרפאן בימינו בסולפה ואנטיביוטיקה.³⁶ הקור העז השורר באפגניסטן בחורף אף הוא גרם לתמותה רבה. שפעת או דלקת ריאות הסתיימו לעיתים קרובות במות החולה. בעלי אמצעים הרחיקו עד הבירה קאבול או למשהד באיראן ונעזרו ברופאים אנגליים ומערביים. באפגניסטן פעלו בעיקר 'חכימג'י, סייעני רפואה ששירתו רופאים אנגליים באזור וראו את עצמם כרופאים.³⁷

תקופת הפריור של האישיה האפגנית הייתה ארוכה. ההריונות התחילו בגיל 13-14 ונמשכו עד לשלהי שנות הארבעים של חיי האישיה. בין לידה ללידה חלפה פחות משנה ואף-על-פי כן נותרו בחיים רק ילדים אחדים. אריך בראואר, שראיין בשנות ה-30 עולים מאפגניסטן, מביא עדות על משפחה יהודית שבה נולדו 20 ילדים ומכולם נותר ילד אחד. אותו מקור סיפר כי לו עצמו נולדו 9 ילדים ונותרו בחיים רק 3. ממחקרו למד בראואר ששיעור התמותה בתינוקות ובילדים הגיע עד ל-70%-80%.³⁸ רובינסון, לעומת זאת, העריך שהתמותה בגיל הרך הגיעה לכדי 50%.³⁹ עלייתם של יהודים מאפגניסטן בשנות השלושים שינתה את תוחלת החיים בקרב ילדיהם. לפי בקי מספר הילדים הממוצע למשפחה אפגנית בארץ בשנים 1938-1940 עמד על 5.7 ילדים, גידול משמעותי מאוד לגבי יהודי אפגניסטן בארץ מולדתם.⁴⁰

מאבק בשדים ורוחות

במאבקם במוות ובחוסר האונים שנילווה לו, השתמשו יהודי אפגניסטן באמונות עממיות ובלחשים. הם חשו בנוכחותו של גורם קטלני בלתי נראה לעין, שאותו הגדירו כשדים, רוחות ועין רעה, ויצאו נגדם למלחמת חורמה.⁴¹ רובינסון רואה באמצעים המאגיים את אחת מסיבות התמותה, בנוסף לתמותה ממגיפות וממחלות.⁴²

³⁴ גרג'י: קורות זמנים, עמ' 150.

³⁵ אברהמוב: שנתיים באפגניסטן (19.2.35).

³⁶ פרופ' יהושע לייבוויץ, מומחה לתולדות הרפואה, פיענח למעני את המחלות כפי שתוארו על-ידי המקורות השונים.

³⁷ ראה גול: הראת.

³⁸ בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' שלו-שלו.

³⁹ רובינסון: יהודים (1953), עמ' 127-136.

⁴⁰ גורביץ-גרץ-בק, העלייה, היישוב והתנועה הטבעית של האוכלוסיה בא"י, המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית, ירושלים תש"ח, עמ' 155.

⁴¹ אברהמוב: שנתיים באפגניסטן, עומד ביומנו על כוחו העצום של הרב-מג, שלא אחת שָׁרָה עם השד ויוכל לו. הצלחתו של הרב-מג דחקה לקרן זווית את הטענה שמעשים אלו אסורים מן התורה. נסיונו של אברהמוב, בהיותו שליח מארץ-ישראל, להרחיקם מאמונתם היה נסיון שווא. בהיותו שליח מארץ-ישראל, ייחסו לו כוח מאגי שהגן עליו מפני שדים.

⁴² "אמצעי הריפוי הנפוצים ביותר הם מים ותפילות (מים שקראו עליהם פסוקים מתוך תהלים). יהודי אפגאן רואים בעיניהן של הבהמות שנשחטו בתשעה באב תרופות יעילות ביותר. מאחר שהאמצעים למניעת מחלות ילדים ולריפוי מתבטאים לרוב במעשי כשפים ולחישות, מתים למעלה ממחצית כל הילדים בגיל רך ביותר" – רובינסון: יהודים (1953), עמ' 136.

ביבליוגרפיה ורשימת קיצורים

- אבישור: שירת הנשים** – י' אבישור (עורך), *שירת הנשים* (שירי עם בערבית-יהודית של יהודי עיראק), אור יהודה תשמ"ז.
- אברהמוב: שנתיים באפגניסטן** – נפתלי אברהמוב, שנתיים באפגניסטן (1930-1928), *הירדן*, גל' 234 (14.2.35) – גל' 284 (15.4.35).
- אונסקו: חינוך (1952)** – *Mission a buts educatif-IV; Rapport de la mission en Afghanistan*, UNESCO (May 1952)
- בזק: חושים** – י' בזק, *למעלה מן החושים* (על תופעות על חושיות במסורות יהודיות ובמחקר ימינו), תל-אביב תשכ"ח.
- בראואר: יהודים (תש"ד)** – א' בראואר, *יהודי אפגניסטן*, סיני, יד (תש"ד), עמ' שכד-שמב.
- בראואר: כורדיסטאן** – א' בראואר, *יהודי כורדיסטאן* (מחקר אתנולוגי), ירושלים תש"ח.
- גול: הראת** – זאב גול, *קהילת הראת (1839-1976)*, עבודה סמינריונית בסמינר אפעל (תשמ"ג-תשמ"ד).
- גרג'י: עדות ביהוסף** – יוסף מלמד גרג'י, *ספר תהלים עדות ביהוסף*, ירושלים תרפ"ו.
- גרג'י: עונג לשבת** – מתתיה גרג'י, *עונג לשבת, תהלות דוד, בית המקדש*, ירושלים תרע"ג.
- גרג'י: קורות זמנים** – ר' קשאני, קורות זמנים להרב מתתיה גרג'י מאפגניסטאן, *שבת ועם*, א (תשל"א), עמ' 136-159.
- גורביץ-גרץ-בקי** – העלייה, היישוב והתנועה הטבעית של האוכלוסיה בא"י, המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית, ירושלים תש"ח.
- דוידוביץ: כתובה** – דוד דוידוביץ, *הכתובה בעיטורים*, בת-ים 1968, עמ' 30, 75, 77.
- יהושע: מנדחי** – בן-ציון יהושע-רז, *מנדחי ישראל באפגניסטן לאנוסי משהד באיראן*, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ב.
- מישאל: אפגניסטן** – י' מישאל, *בין אפגניסטן לארץ-ישראל (מזכרונותיו של נשיא אפגניסטן)*, ירושלים תשמ"א.
- פטאי: נישואין** – ר' פטאי, *הנישואין בעדת אנוסי משהד, עדות*, ב (ג-ד) תש"ז, עמ' 163-192.
- רובינסון: יהודים** – Institute of Jewish Affairs, New York 1953, *N. Robinson, Persia and Afghanistan and their Jewish Communities*.
- שמלץ: יהודי ירושלים** – עוזיאל שמלץ, קווים מיוחדים בדימוגרפיה של יהודי ירושלים במאה התשע-עשרה, פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ב, ירושלים תשל"ו.